

El Senyor de les Mosques

Aspectes de l'evolució de la llegenda de les mosques de sant Narcís fins al segle XVII i relació amb el "patriotisme sacre" a la Catalunya moderna

Pep Valsalobre

Introducció

A l'illa, «l'aire era ple de soroll, de sang i de terror». La calor és «propera i turmentadora». Al damunt d'una estaca de fusta, hi ha el cap d'una truja degollada, obscè amb aquella ganyota sardònica; els budells són als peus, tot voltat de mosques. És el Senyor de les Mosques. És una ofrena a la bèstia, com pretenen els joves naufrags de bona família? No, és la bèstia mateixa. I, de fet, no és allà fora sinó dins nostre. El Senyor de les Mosques és el símbol de la violència primordial que traginem i que només una crosta lleu de civilització sembla refrenar. De vegades.

Com en la novel·la del premi Nobel William Golding, *Lord of the Flies* (1954), en l'estiu asfixiant de 1285 l'aire al pla de Girona també era ple de «soroll, de sang i de terror». I també hi va sorgir un senyor de les mosques. Però va ser-hi col·locat anys més tard, tot i que amb efectes retroactius. A diferència del text de Golding, primer van ser les mosques, després el senyor: un bisbe màrtir, Narcís. Ben aviat les primeres van passar a dependre del segon. Com aquell ídol de la novel·la anglesa, Narcís va esdevenir també un símbol, un més, d'una manera de fer història en el nostre país.

En realitat, la relació entre les mosques i el màrtir és molt variable, complexa. Com ho és la causa i origen del prodigi, així com la significació que pren en el relat dels fets d'aquell estiu de 1285 a la plana gironina. Com veurem, aquesta canvia enormement en funció de la "mentalitat" dels qui l'expliquen i dels interessos que hi ha en joc en cada moment.

Mantindré un silenci pietós sobre la literatura contemporània que ha tractat el tema des del vessant hagiogràfic i religiós en general. Me'n guardaré bé prou, també, de tractar de temes espinosos com els dubtes sobre l'existència real de Narcís, la possible invenció del personatge al servei d'interessos polítics carolingis, etc. Anem al gra: les últimes aportacions d'interès als estudis crítics sobre l'afer que conec són les d'Anna Cortadellas, de Ramon Alberch i de Josep Antoni Aguilar. La primera, autora d'un utilíssim *Repertori de llegendes historiogràfiques de la Corona d'Aragó* (que clou al segle XVI, amb l'obra històrica del valencià Pere Antoni Beuter), en un important article publicat a la *Revista de Girona* al 1998, identifica les fonts (bíbliques i la *Historia ecclesiastica tripartita* de Cassiodor, principalment; veg. més avall) d'algunes facetes de la llegenda en els seus primers textos (Desclot i cròniques sicilianes). Passa revista, també, a l'evolució d'aspectes diversos de la llegenda (especialment pel que fa a la relació de les mosques amb Narcís i a l'aparència dels insectes) en

textos posteriors, com les *Gesta comitum Barcinonensium*, les *Històries e conquestes* de Tomic, la falsa crònica de Bernat Boades, etc., i en els *remakes* del miracle del XVII al XIX. L'aportació de Ramon Alberch al tema que ens ocupa és deutora del treball de Cortadellas. Josep Antoni Aguilar, jove investigador de la Universitat de València que treballa sobre la crònica de Muntaner, fa poques setmanes, en el marc del XIIIè Col·loqui de Llengua i Literatura Catalanes celebrat a Girona, va aportar una bona colla de textos nous, especialment cròniques llatines cronològicament properes a les de Desclot i Muntaner, les quals fan breus al·lusions al miracle. Més interès té la descoberta de la presència de prodigis molt similars en cròniques medievals que no tenen res a veure amb els fets de 1285: p.e., la *Chronica regum Manniae et Insularum* (la Crònica dels reis de l'illa de Man) o la *Chronique rimée* de Geffroi de Paris, del segle XIV. Aguilar conclou que tot plegat són realitzacions «del motiu tipificat al *Motif-Index* de Stith Thompson com a “Q552.10. Plague as punishment”, que és tan vell com a mínim com l'Èxode bíblic i que hom ha relacionat amb algunes històries orientals». A la nota bibliogràfica del final d'aquests fulls se'n poden consultar les referències completes, així com les edicions que he utilitzat per als textos que transcriuré.

Context i primera versió: Desclot

Conèixer el context politicomilitar en què fa aparició la primera versió de la llegenda és cabdal per entendre-la. I per interpretar-ne la funció. Recordem que som en un context bèl·lic d'enfrontament amb França, després de la conquesta de Sicília per Pere II el Gran en confrontació amb Carles d'Anjou, arran de l'episodi de les Vespres Sicilianes (març 1282); al novembre de 1282, el papa Martí IV emetia sentència d'excomunicació contra Pere II i, al març de 1283, de desposseïció dels seus regnes, que a l'agost eren oferts a la corona francesa; al febrer de 1284, els estats catalans eren adjudicats a Carles de Valois, fill de Felip III l'Ardit. Sota el format de croada, doncs, es legitimava la invasió de Catalunya pels exèrcits francesos per tal de prendre'n possessió. («E per lo gran perdó que lo sant pare havia donat sobre açò» diu la *Crònica general de Pere III*.) Fora dels catalans, tothom abandonà el rei Pere: occitans, castellans, anglesos, l'emperador de Constantinoble i el d'Alemanya; fins i tot els aragonesos. Més encara: el seu germà mateix, Jaume II de Mallorca i Rosselló, s'implicà en la croada francopontifícia. (Per contra, el Rosselló, que hauria d'haver estat fidel al seu rei Jaume, va hostilitzar la tropa francesa a favor del rei Pere.) Malgrat uns averanys tan poc propicis, la campanya francesa en terres catalanes va esdevenir un fracàs estrepitos. Els factors implicats van ser molt diversos; entre els més importants hi ha la derrota naval que patí l'estol francès a les costes empordaneses a mans de la flota de Roger de Lloria a primer de setembre de 1285, que motivà la impossibilitat del proveïment de l'exèrcit croat dins del territori enemic, i l'estesa d'una greu epidèmia entre la host francesa, instal·lada en el pla de Girona.

Imaginem-nos aquesta darrera situació: gran nombre de cadàvers exposats al temps calorós de l'estiu gironí (des de final de juny fins a final de setembre), en aquella fondalada gironina, on conflueixen quatre rius que procuren una humitat relativa sempre elevada. La xafogor, entre altres

factors, degué concitar tota una variada tipologia de dípters –necròfags i d'altres menes–, la major part de grandària considerable i colors llampants. Des dels hematòfags (xucladors de sang), com els tàvecs (*Tabanus* sp.), les mosques d'establa (*Stomoxys calcitrans*, que fa una picadura molt dolorosa i que provoca una important hemorràgia) o les mosques d'ase (*Hippobosca equina*), que comporten infeccions i anèmies en el bestiar, fins a les mosques que, com la de la carn (*Sarcophaga carnaria*) o la mosca verda (*Lucilia caesar*), ponen els ous sobre la carn en descomposició, passant per la mosca blava o mosca vironera (*Calliphora vicina*), que diposita els ous sobre carn fresca, per exemple en ferides, provocant la necrosi dels teixits. Alguns d'aquests dípters (com la moscarda, *Gasterophilus* sp.) ponen ous en la boca o narius dels animals. Totes elles són espècies prou comunes en les nostres latituds. Sovint la presència d'unes afavoreix el creixement d'altres (p.e., les picades dels hematòfags obren la via a altres mosques i a infeccions com el carboncle o l'anèmia infecciosa). El cicle vital complet d'aquests dípters, des de l'ou (tot i que n'hi ha que dipositen directament les larves) fins a l'adult, passant per les fases de larva i nimfa, pot trigar entre 8-20 dies, de manera que poden prosperar entre 10-12 generacions en els mesos d'un estiu. En aquell estiu gironí, tots els factors implicats en el desenvolupament d'aquests insectes (temperatura, humitat, nutrients, hostes disponibles en abundància i amb escasses defenses enfront de l'amenaça biològica, etc.) els foren, sens dubte, molt favorables.

No es pot descartar la mort sobtada d'animals (i fins d'homes) per l'atac d'un nombre elevat de dípters, probablement per anafilàxia o per toxicitat directa (com passa encara avui en altres latituds amb l'espècie *Austrosimulium* damunt les vaques). Tot aquell exèrcit paral·lel d'insectes, afavorit per unes condicions higièniques pèssimes, l'amuntegament d'homes i bèsties, la manca d'aliments, tant per a la host com per al bestiar, etc., havia de delmar inexorablement la població establerta al pla de Girona aquell estiu de 1285.

Tot plegat (hostilitats, manca de subministraments, epidèmies, etc.) va comportar la retirada desbaratada dels croats i fins la mort del monarca francès a Perpinyà. Aquest és el relat dels fets exposat per la crònica de Bernat Desclot, enlestida ben poc després dels esdeveniments, al 1288 (en selecció només l'episodi de les mosques):

Diu lo compte [*Ramon Folc de Cardona*] que quant la ost dels franssesos hach estat ·I· lonch temps e tenguéran assetjada la ciutat de Gerona, en l'endemig haguéran gran mal pres los franssesos en aquella ost e prenían tot dia per rahó de les mescles, e dels saigs e de les sdemeses [=endemeses, 'perjudicis'] que ells [=els] fahían los frontalers que·l rey d'Aragó havia posats a Bosoldó, e Ostalrich e en bs altres loguars de la frontera, e per les requestes que·ls fahían tot dia cels qui éran en l'astabliment en la ciutat de Gerona; e nostra Senyor d'altra part, qui tota vegada mantén los humils e poneix los argullosos, tramès·los demunt en aquella ost pastilèncias, e malalties, e fam e totes malas venturas. Car primerament los tramès pastilèncias de mosques, que y hach tantes que e·l romanent del món no foren hanch vistes tantes ensemps; e éran mosques ben tan grosses e tan grans com una glan, e entraven per les narils als cavalls e devall per lo ces, que no y valien mantes, ne tanques de cuyr, ne nengun giny que fessen que·ls ho poguéssan vedar; e mantinent que·ls éran entrades per ·I· dels lochs demunt dits, no y havia tant forts ne tan poderós cavall, que tantost no caygués a terra mort fret, axí que bé·n moriren en aquella ost per aquelles mosques ·III· milia cavalls de preu e ben ·XX·^m d'altres, sens tot ssi, que hanch la plaga que Déus donà en Egipta al rey Farahó no poch ésser major que aquesta. E enaprés Déu donà sobra les gents d'aquella ost diversses malalties e mortaldats, axí que·l terç d'aquelles gents tant grans, e spacialment dels comptes e dels barons, moriren de diversses malalties

que Déus los donava, que no y bestava hom a sabollir, tants na morían tots dies. (ed. Coll, V, pp. 91-95)

En aquesta situació concreta, quan l'enemic vençut ha tingut de la seva banda l'autoritat màxima de l'Església i el recolzament de gran part dels reialmes veïns, mentre que el monarca catalanoaragonès ha estat abandonat a la seva sort, és peremptòria la mobilització d'un aparat de propaganda dirigit a la denúncia de les desafeccions i a la preparació i legitimació de les empreses annexionistes i punitives que preveia Pere II (però que no arribà a engegar perquè la mort se l'endugué al novembre d'aquell mateix any de 1285). S'entén aleshores la pretensió de difondre una versió dels fets que dugui un escreix sacre que comporti la legitimació divina de la raó militar catalana –per neutralitzar el suport pontifici a la causa francesa– i la connotació d'injusta per a la pretensió gal·la. Fa tot l'efecte que la conversió de l'epidèmia de mosques en una plaga ordenada per Déu, a semblança d'altres episodis bíblics, tenia aquest objectiu propagandístic. Amb el prodigi, és el Cel mateix el que desautoritza el seu representant a la terra i els seus aliats. La magnificació de l'episodi de les mosques i el recobriment sacre van aplicar-se després dels fets, quan calia difondre les gestes. Que això degué ser així ho reforça el fet que –com explica Coll i Alentorn (id., pp. 94-95 n.)– una carta del rei Pere sobre els esdeveniments no fa referència a cap mosca, tot i que reporta com els francesos que assetjaven Girona perderen quaranta mil cavalls.

Com ha explicat Anna Cortadellas, el cronista recorre a certs relats bíblics on les mosques i altres insectes han adquirit un protagonisme destacat i construeix una narració on aquests animalons són l'arma executora del càstig diví. No m'hi entretinc ara i remeto el lector al treball de Cortadellas a la *Revista de Girona* que figura a la bibliografia. El paral·lelisme explícit amb els episodis bíblics dota de força propagandística l'esdeveniment i desautoritza, per intervenció divina directa, les pretensions del rei de França abrigades amb el recolzament pontifici.

Evolució posterior: matisos i canvis

Deixaré completament de banda aspectes secundaris –des del punt de vista d'aquest paper– de l'evolució de la llegenda que han estat reportats per treballs anteriors, com les víctimes de les mosques (si només cavalls, si cavalls i homes, si homes sols), el nombre d'afectats, la forma en què les bestioles ataquen homes i cavalls, el color i les característiques dels dípters, si procedeixen de l'interior del sepulcre del sant o més concretament del cos, etc. Em centraré exclusivament en l'evolució del motiu més estrictament moral i religiós de la relació entre les mosques i Narcís, i en el paper hegemònic que aquest motiu prendrà en el relat dels fets de 1285 en els textos historiogràfics així que avancem en el temps. No tinc tampoc cap propòsit d'entrar en les repeses del miracle i altres aspectes relacionats que tingueren lloc en circumstàncies similars a les de 1285, el setge de Girona per tropes franceses durant 1653, 1675, 1684, 1710 i 1808-1809, perquè el motiu d'aquest paper és, com he dit, observar l'“evolució” de la narració dels fets de 1285.

Acabem de llegir com en la crònica de Desclot el sant bisbe no hi fa cap paper, no hi és esmentat per a res. Ni ell, ni el seu cos incorrupte, ni el seu sepulcre. I Desclot va seguir de molt a prop la campanya bèl·lica. Però ben aviat hi farà aparició. Molt poc posterior a la de Desclot és la crònica llatina *Historia Sicula* de Bartolomeo di Neocastro, enllestida al 1293. Neocastro era cronista al servei de Jaume I de Sicília, fill segon de Pere el Gran, i cortesà i ambaixador seu davant del papa Honori IV. El sicilià va afegir un munt de novetats a l'episodi respecte del relat que acabem de llegir. Heus-ne aquí el resum de la relació llatina a partir de l'edició setcentista de Muratori. Els soldats francesos van espoliar el cos incorrupte de Narcís, a l'església de Sant Feliu de Girona, i el deixaren nu a terra. Encara li van posar una corda al coll i el van treure de l'església i li van voler esquinçar un braç, però quan el volien arrossegar per terra, els soldats van morir sobtadament; mentre, el cos del sant va restar allà fora. Al vespre, un vell i pobre gironí, amagat fins aleshores a casa seva temorenc dels soldats invasors, va recollir el cos sagrat i l'amagà. L'endemà, de tres forats de la tomba, van sorgir innombrables *syniphes uolantes* que van cobrir tot l'aire; eren a manera de mosques silvestres o vespes grosses, amb dos apèndixs punxeguts, un a la part davantera i l'altre a la posterior, amb quatre potes, dues a cada costat, en els quals apèndixs portaven la pesta, les quals, quan mossegaven homes o cavalcadures i altres bèsties, inoculaven el seu verí i aquests morien sense remei en tres dies. La fetor dels cadàvers va infectar l'aire i va fer morir molts altres, sense que els francesos hi sabessin trobar remei. D'aquesta pestilència, equiparable a la que infringí Déu sobre el poble del faraó pels seus pecats, van morir, entre nobles i altres gents franceses, més de 60.000; la pestilència va afectar també el mateix rei Felip de França. Fins aquí, Neocastro.

Que jo sàpiga, és la primera vegada que apareix en un text historiogràfic l'esment de la profanació del cos de Narcís, la rondalla del vell gironí noctàmbul i l'eixida de les mosques del fetretre amb el cadàver del bisbe màrtir. Cortadellas ha localitzat l'origen de part dels materials que Neocastro va incloure en la seva versió dels fets, del tot absents a Desclot. En el setge de Nisibis pels perses, el bisbe de la ciutat, pujat a la muralla, impetra l'ajut diví i congria un núvol de mosques i tàvecs que penetren per les trompes, orelles i nassos d'elefants i cavalls dels assetjants, la qual cosa va comportar-ne la desfeta i fugida. El relat apareix a la *Historia ecclesiastica tripartita* de Cassiodor (s. VI), obra coneguda a Catalunya des del segle XI; a més va ser recollida pel molt difós *Speculum historiale* de Vincent de Beauvais (s. XIII), el qual va ser traduït al català en temps de Pere III i apareix inserit a la crònica catalana anònima *Flos mundi*, enllestida al 1407. (Els textos són recollits en l'article de Cortadellas que figura a la bibliografia.) No ha estat determinat, però, que jo sàpiga, la procedència de la contarella del vell que recull el cadàver de Narcís. Ni com, del bisbe, viu, que conjura una constel·lació de mosques, passem a l'eixam que sorgeix d'un cos mort, ni que sigui incorrupte. Potser la *Llegenda àuria* i, en general, la tradició hagiogràfica cristiana, reporta algun cas equiparable. Però tal vegada serà més productiva la consulta d'un recull de motius folklòrics com el *Motif-Index* de Stith Thompson esmentat més amunt. En tot cas, al relat sicilià no s'estableix una relació de causa i efecte entre la profanació del sepulcre del bisbe i la sortida de les mosques pels tres forats del sepulcre; en surten sense motivació explícita. A diferència de Desclot, mosseguen tant bèsties

com homes. La plaga de les mosques juntament amb la infecció de l'aire per la fetor dels cadàvers comporten, segons Neocastro, una gran mortaldat en el camp francès.

Un altre sicilià, el franciscà Nicola Speciale, va fer-se també ressò de l'episodi a la crònica *Rerum Sicularum*, del primer terç del XIV, en termes similars a Neocastro, tot i que no n'he pogut consultar el text directament (Colomer 1988, 23).

Altres textos forasters es van ocupar aviat del setge gironí i la desfeta gal·la. Miret i Sans va fer la ressenya de l'aparició de les mosques en la historiografia antiga francesa, treball d'on procedeixen aquestes meves breus notes. Els cronistes francesos que tractaren l'època de Felip III i Felip IV de França van haver de fer esment d'uns episodis que els eren tan desfavorables. És el cas de Guillaume de Nangis, qui, a les darreries del XIII o principi del XIV, deixava una ressenya sumària dels fets a les seves *Gesta Philippi tertii Francorum regis*. El desbaratament de la host croada és atribuïda per Nangis a l'epidèmia promoguda per la calda i la putrefacció dels cadàvers, i, alhora, per unes mosques «qui les mordoient toutes pleines de venin». Contemporani de Nangis va ser un cronicó on l'anònim autor exposa els esdeveniments en termes semblants a l'anterior. També coetània va ser la crònica de Guerau de Franquet, qui, en canvi, no va fer esment de cap mena a les mosques. Sens dubte, l'episodi de les mosques en Nangis i al cronicó anònim prové d'informacions dels combatents croats mateixos, colpits per la fetor, les epidèmies, la manca d'aliments i la munió de mosques, conjunt de factors que els delmaren. Altres cronistes gals posteriors depenen dels textos dels autors esmentats. És comprensible que entre els súbdits del rei francès l'afer de les mosques prengué proporcions hiperbòliques, perquè en certa manera resultava més justificada la desfeta, fruit d'una mena de catàstrofe natural i no pas d'una vergonyosa derrota militar. Però, òbviament, no hi trobarem cap referència a càstigs d'arrel bíblica ni al·lusions a profanacions de cossos de màrtirs. Per a la presència del prodigi en altres cròniques europees medievals, remeto al treball de Josep Antoni Aguilar de propera aparició.

La següent crònica catalana que es va fer ressò, pel que sabem, de l'episodi de les mosques dins de la croada contra Catalunya va ser la versió definitiva de les ripolleses *Gesta comitum Barcinonensium et regum Aragoniae*, d'autor anònim, redactada entre 1303 i 1314. Resumeixo i tradueixo fragments del relat exposat en llatí al capítol xxviii, paràgrafs 40-44 (ed. Barrau-Massó, pp. 84-87). Des de la vigília de Sant Pere, s'ha posat setge a la ciutat de Girona (§ 40). A l'església de Sant Feliu, els francesos van profanar el cos del beat Narcís, tingut en gran reverència pels habitants de la terra, i van espequejar i destruir moltes relíquies (§ 41). [...] Per les falsedats i violències contra esglésies i religiosos comeses pels francesos i per haver sostret cossos sagrats, Déu els castigà severament amb una plaga mortal (§ 43); envià Déu una multitud de mosques als rengles francesos que semblava una de les plagues contra el faraó; les mosques eren d'una part blanques, de l'altra verdes i en alguna de les parts mostraven vermellor; eren tan verinoses que els cavalls i bèsties de càrrega morien immediatament quan eren tocats d'elles, de tal manera que van morir la major part dels cavalls de l'exèrcit i nombre infinit de bèsties de càrrega. Tan gran va ser el nombre de bèsties i homes morts que de la seva fetor i putrefacció s'infectà l'aire; de la qual infecció molts nobles francesos, comtes i

barons i altres soldats i nombre infinit d'infanteria van morir, restant molt disminuït l'exèrcit invasor. Finalment, la plaga va afectar el mateix rei francès. [...] Després que Ramon Folc va rendir la ciutat amb pactes i aquesta va ser ocupada pels francesos la vigília de Santa Maria de setembre, van ser delmats per causa de la plaga esmentada, de la infecció de l'aire i la manca d'aliments, i no van poder persistir en el setge (§ 44).

Com en els textos sicilians, a les *Gesta* es tracta de la profanació del cos de Narcís a Sant Feliu i de la destrucció i saqueig de relíquies. Observem com s'hi estableix per primera vegada la vinculació entre un conjunt d'accions irreligioses i d'altra mena (entre les quals hi ha la profanació del cos de Narcís) i el càstig diví de les mosques, però no es fa explícit d'on surten els animalons. Només causen baixes entre els animals, com en Desclot, de manera instantània. Les baixes humanes són degudes a epidèmies d'altre tipus i, juntament amb la fam, comporten el desastre per al camp dels assetjadors. El prodigi de les mosques es repeteix quan la ciutat és ocupada pels francesos.

Com és sabut, Ramon Muntaner va relatar amb luxe de detalls els combats en terres catalanes entre el rei Pere i la host francesa a la seva *Crònica* (redactada a partir de 1325). Tanmateix, diu ben poca cosa del setge i combats al voltant de Girona a l'estiu de 1285 (cap. CXXVIII). L'única al·lusió a qualsevol fenomen morbós al camp francès és aquesta: «la ira de Déu los venc dessus, que tanta d'enfermetat se mès en ells, que açò fo la major pestilència del món que anc Déus trametés a negunes persones» (ed. Soldevila, p. 786). Del miracle mosquer, no en va fer cap esment enlloc. I això que coneixia la crònica de Desclot.

L'anònima *Crònica dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona*, dita també *Crònica general de Pere III* i coneguda tradicionalment com a *Crònica de Sant Joan de la Penya* (CSJP a partir d'ara), de mitjan XIV, parteix del relat de les *Gesta*: esmenta també l'episodi de la profanació i, a més del component de restitució de la justícia de la banda del rei Pere, l'epidèmia pren el caràcter de punició divina per la profanació.

Veritat és que estant la dita ciutat assetjada, los francesos, no portant reverència a Déu ne a los sants seus, lo cos de sant Narcís, qui per relíquies ab gran honor estava en l'esgleia de Sant Feliu, mutilaren e destruïren, e totes les altres relíquies d'aquí e de les altres esgleies, llançaren e vilment consumaren. [...] Mas lo poder de Déu, qui null temps no fallí a rei d'Aragó ne fallà-li ajuda, ell preservà de la vençó. [...] Aprés alsquens dies, Nostre Senyor Déus volent punir lo rei de França e ses gents de les crueltats e viltats que fetes havien contra Ell e sos sants, e venjar lo rei d'Aragó dels torts e enjúrries que prenia, tramès-los maledicció de mosques. E podia's bé jutjar una de les majors malediccions de Faraó, e eren d'aital figura e color que de l'una part eren blaves e de l'altra eren verdes, e en cascuna part vermellura s'hi denotava. E eren així verinoses que tantost que cavall o altra bèstia tocaven, encontinent morien. E metien-se per lo nas e per les orelles de la gent e de les bèsties, e null temps no se n'eixien fins que eren morts. (ed. Soberanas, pp. 144-145)

Com a les *Gesta*, no s'especifica que surtin del cos o tomba de Narcís, tot i que el relat mostra que l'autor coneixia també alguna de les cròniques sicilianes, al costat de les *Gesta* i de Desclot. La plaga de mosques, però, és fruit de la voluntat de càstig diví per punir actes contra la divinitat i els sants, i venjar, alhora, el rei Pere. El component diví és reforçat perquè allà on deia "pestilència" en Desclot ara és «maledicció». A més, es produeix una simplificació respecte dels textos anteriors, la qual va en la direcció de potenciar els elements que constituïran l'esquema elemental de la llegenda a

partir d'ara: desapareixen altres flagells que afecten el camp francès, tot i que persisteix l'esment de la «gran fam» que patia la host francesa, sense recurs de viandes exteriors gràcies a l'estratègia amatent del rei d'Aragó, com explica una mica més avall el cronista. Les mosques ataquen tant els francesos com les bèsties (com en els sicilians) i tant els piquen o "toquen" com els entren per orificis naturals (notem la barreja de fonts), tant en l'assetjament inicial de la ciutat com quan, un cop aquesta s'ha rendit i els seus habitants n'han eixit, els francesos ocupen Girona.

Les *Històries e conquestes dels reis d'Aragó e dels comtes de Barcelona* del cavaller Pere Tomic, finides a Bagà el 1438 i impreses, amb retocs i contínues addicions, el 1495, 1519 i 1534 (d'on trec la citació), inclouen també una breu referència a l'episodi. El text de Tomic, molt simplificat quant als fets gironins estrictes, inclou una variant molt significativa de la narració: sembla que és el primer text redactat en territori català a vincular l'eixida de les mosques amb el sant, en la línia dels cronistes sicilians.

He en spay de aquests temps, lo rey de França asetià Gerona. [...] Però a la derreria, lo dit noble [=el vescomte Ramon Folc] hagué a retre la ciutat ab licència del rey, he après lo dit noble e tots los altres de companyia se'n venc al rey en Pere. Però après que Gerona fou presa, s'esdevenc un miracle en la ciutat: que de un cors sant que ha dins la església de Sant Pheliu a qui diuen sant Narcís, hisqueren tantes de mosques blanques del seu nas, les quals los francesos picaven e aquells prestament morían. E per aquesta rahó lo rey de França se n'hagué exir e anà-sse'n a Castelló hon estec algun temps, he aquí lo pres malaltia. (Barcelona 1534, cap. XL, ff. xxxix-xxxix vº)

No hi llegim cap al·lusió a la profanació del cos de Narcís o de les relíquies conservades a l'església de Sant Feliu ni altres actes d'irreverència religiosa. Per primera vegada es fa explícit que les mosques surten, no pas del sepulcre, sinó del cos del sant. Més exactament: del nas. És molt probable, però, que aquesta precisió provingui d'una confusió amb un dels llocs on solen penetrar en l'enemic (bèstia o home), com s'explica en Desclot i en la *CSJP*. A diferència de tots els textos anteriors, ara només piquen els homes.

La relació de Francesc, l'historiador autor del *Llibre de les nobleses dels reis*, de la primera meitat del XV, és dependent en exclusiva de Desclot en aquest punt, sense esment de profanacions ni al·lusió de cap mena a Narcís. En canvi, el text del *Sumari d'Espanya*, pretesament escrit per Berenguer de Puigpardines, del segle XII (!), però que és del darrer terç del XV, també molt simplificat, sembla provenir de Tomic pel que fa a l'episodi de les mosques, tot i que hi fa algunes modificacions poc rellevants des de la perspectiva d'aquest paper (ed. Iborra, 125-126).

En la *Corónica de Aragón*, del cronista oficial del regne d'Aragó, el cistercenc Gauberto Fabricio de Vagad, publicada a Saragossa al 1499, conflueixen parcialment els relats sicilians i Desclot.

Entrados los franceses en Catalueña [sic] y ganada Euna, Peralada, Castellón de Anpurias y otras muchas fortalezas, assentó el cerco el rey de Francia sobre la ciudad de Girona, la qual tenía en cargo el magnánimo cavallero don Ramón Folquer, vizconde de Cardona, porque él también era el alcaide y a él tocava el defenderla por su rey. Y así fizo muchas y especiales fazañas en la defensión de aquélla y mató muchos y asaz principales cavalleros franceses. Y a la postre la guardara mejor sino que las provisiones le fallecieron y ahún entonçe no quiso entregar la ciudad fasta consultar con el rey su señor, y con su licencia rendirla. Ganó en ella, mas ganaron los suyos por él muchas honrras y clara

fama. Mas los françeses, con las tantas victorias, començaron tanto a ensoberveçerse que, como gente desvariada y blasfemadora, saltaron a desonrar los santos, profanar las yglesias, echar por tierra las reliquias y cosas más devotas y sanctas, fasta quebrar el braço de san Narciso. Y tanto indignar los sanctos, que salieron del sancto sepulcro del mismo bienaventurado sancto tantas moxcas verdes y azules y mayores que távanos, que entravan por las narizes y por las orejas y dellas por los assientos de los cavallos, y nunca salían fasta dar con ellos muertos en el suelo. Al tanto y peor fazian en los hombres. Y a menos desto, con la desorden del campo, recreció pestilencia. Y a la postre, por acabar de perderse, llegó la flota de Sicilia que acaudillava don Roger de Luria, page que havia sido de la Reyna doña Gostança, alabrés generoso y ahún señor de más de veynte castillos en la Calabria, y venció, desbarató y prendió toda o la mayor parte de la armada del rey de França. Y, aquélla perdida, la fambre se puso tan de rezo en el campo que provisiones venir no podían, que no havia quien traerlas pudiesse. De manera que muy en breve la más de la gente se perdió fasta quedar el rey de França tan solo que fue maravilla. (f. cxi vº)

L'al·lusió del lligam entre profanacions sacres diverses i l'eixida de les mosques del sepulcre del sant és ben explícita aquí. Diria que fins ara és el primer text on s'estableix aquest punt de manera indiscutible. El fracàs francès és motivat per un cúmul de desgràcies: la plaga de mosques, la pestilència, la manca de subministres per via marítima i la fam.

La versió que en dona Pere Miquel Carbonell a les seves *Cròniques d'Espanya*, impreses a Barcelona al 1547, però escrites abans de 1513, data de la mort de l'arxiver barceloní, és pràcticament una transcripció del text de la *CSJP*, però hi fa unes addicions enormement interessants. Vegem-les, al costat del text que he transcrit més amunt; remarco les interpolacions de Carbonell amb cursiva.

Mas lo poder de Déu, que null temps fallí a rey de Aragó, ne fallirà [...] envià'ls maladictió de mosques, *exints del cors de sanct Narcís, recondit en la església de Sanct Feliu de la dita ciutat de Gyrona*. (ed. Alcoberro, II, 86-88)

El seu model no deia res sobre la procedència de les mosques, però Carbonell, que coneixia altres versions, sens dubte la de Tomic, va afegir la dada que va trobar a faltar a la seva font.

Aviat la llegenda és recollida per historiadors forasters al servei de la Corona d'Aragó, com és el cas de l'humanista sicilià Lucio Marineo. En efecte, en el seu *De Aragoniae regibus et eorum rebus gestis*, publicat a Saragossa al 1509, recull l'episodi.

[...] sed etiam Aragoniae regno priuaretur, hac impetrata re cum maximis copiis Hispaniam ingressus ad Gerundam usque ciuitatem peruenit. Quam obsessam cum multis machinis et tormentis oppugnare caepisset, eius exercitus grauissima pestis inuasit. Qua multis extinctis ex cadauerum putore cor[r]uptus aer saeuiolem morbum faciebat. Erat praetera in ciuitate Gerunda templum diui Philippi, in quo sancti Narcissi corpus multis celebratum miraculis obseruabatur. Hinc ob neglectam religionem, propterea quod equos in altaribus velut in presepibus alebant, grandium muscarum variique coloris agmen Gallos impetens aculeis non secus ac gladiis ociidebant. Qui multis malis oppressi de victoria desperantes a ciuitate iam capta discesserunt, et in itinere passim cateruatimque concidebant. In quibus et ipse Carolus langore confectus lectica delatus apud Ampurias defecit. (ff. xxxi-xxxii vº)

Que en la traducció castellana del *bachiller* Juan de Molina, impresa a València al 1524 amb el títol *Crònica de Aragón*, queda així:

Quando esto ovo auido, juntó [*el rei de França*] la mayores huestes que pudo, y por Salsas vino en España hasta la ciudad de Girona. Puesto que ovo çerco sobre Girona, començó a darle muy recio

combate por todas las vías del mundo que le era posible, y, estando en esto, vino una gravíssima pestilencia en la gente de su campo, tanto que la mayor guerra y mal que padecían era el terrible hedor y la grave corrupción de los cuerpos muertos que en el campo avía sin aver quién los enterrase. Avía, otrosí, en la misma ciudad de Girona una yglesia llamada de San Felipe donde estava guardado y en mucha reliquia el cuerpo del glorioso sant Arcís, donde se hazían infinitos milagros. Era tan desonesto el desacatamiento que los franceses tenían a las yglesias y altares que sin diferencia alguna en todas ençerravan sus cavallos haziendo de las yglesias aposento para las bestias. Y créese que, maravillosamente, en castigo de su pecado en esta yglesia se mostró tal maravilla: que de donde este cuerpo santíssimo estava, salió un gran exambre de mosquas muy grandes espantosas y de diversas colores las quales arremetían contra los franceses y, picándolos, no de otra manera los matavan que si fueran lançadas que les dieran. Cargados, pues, los franceses de muchas desaventuras, y perdida la esperanza de la victoria, se fueron, dexando la ciudad que ya tenían tomada. Yendo por el camino, era cosa maravillosa ver com se caían muertos a manadas y uno a uno y en todas maneras. Tanto, que el mismo rey don Carlos, muy descaecido y sin virtud, era levado en unas andas; y no teniendo salud para passar adelante, se hizo levar a Ampurias, donde dio fin a su vida.

(Sobre la confusió *Philippus-Felipe/Felix-Félix*, veg. la nota al final.) Notem la tirada de Molina – traductor “professional” instal·lat a València, del català i del llatí al castellà– a l’amplificació retòrica del text original. I per poc que ens hi fixem, observarem que expressions, conceptes i mots com «maravillosamente», «en castigo de su pecado», «de donde este cuerpo santíssimo [el de Narcís] estava», etc., no apareixen a l’original llatí; són “aportacions” del traductor. (Al final del passatge, l’afirmació de la mort de Carles de Valois és errònia: el mort va ser el pare, Felip III.) El relat de Marineo prové de fonts diverses i, certament, posa en contacte íntim profanació i càstig diví en forma de plaga de mosques (que surten del cos del màrtir o del sepulcre, no queda clar). Però advertim que l’episodi té un caràcter marginal, com perifèric respecte dels esdeveniments centrals: no és per aquest fet exclusiu que els francesos abandonen el setge (no especifica que entrin a la ciutat); hi ha «multis malis» que, combinats, comporten el desastre entre les files de l’invasor. Fixem-nos encara com la profanació no s’exerceix sobre el cos i relíquies del sant sinó que pren un aspecte prou menys sacríleg, el d’una ocupació “inadequada” dels llocs sagrats. Finalment, advertim, si més no en la traducció de Molina, aquell «créese» que revela un cert distanciament, com de qui conta una tradició, un episodi col·lateral, que no és determinant.

Més caut encara que Marineo es va mostrar el cronista oficial del regne d’Aragó a mitjan segle XVI, Jerónimo Zurita, quan tractà extensament la campanya i el setge de Girona per la host francesa als seus *Anales de la Corona de Aragón* (començada a publicar a Saragossa al 1562). Una vegada més, també en relatar aquests episodis, Zurita demostra la seva rigorositat com a historiador. Transcriu alguns passatges dispersos que interessin al propòsit d’aquest paper.

Muchas veces tentaron los franceses entrar en la ciudad a escala vista y siempre fueron rebatidos con grande daño, en que hubo muchos heridos y muertos. Y comenzó la gente francesa a sentir mucha fatiga así por los rebatos ordinarios que tenían de la gente que estava dentro y de las fronteras de Besalú y Estalrich, como de la falta que padecían de bastimentos; y recreciendo muchas aguas comenzaron a padecer grandes necesidades y miserias. Tras esto se recreció tan grande corrupción que no fue sola una especie de enfermedad la que vino en los franceses, antes les crecieron muchas y muy diversas y gran mortandad y pestilencia; y murió gran parte de la gente, especialmente de los barones y gente más regalada. (llib. IV, cap. LXI; ed. Canellas, p. 239)

Observem, primer, com Zurita s'esforça en recalcar que les penalitats de la host francesa són lluny de ser fruit d'un sol motiu. Un cop els francesos són dins la ciutat, Zurita narra l'episodi de la profanació i les mosques. Però notem com s'expressa el cronista aragonès:

Tras esto, se entregó Girona al rey de Navarra [=Felip I de Navarra, después IV de França, fill de Felip l'Atrevit]; y entró gran parte del ejército dentro, y usaron contra algunos vecinos que allí habían quedado de extraños e increíbles géneros de crueldades e insolencias, violando y profanando las iglesias y sepulcro de san Narciso, patrón de aquella ciudad, en el cual todos los de la tierra tienen gran devoción; y le despojaron las preseas y joyas, y –según cuenta uno de los autores sicilianos antiguos– le arrastraron. Y así pareció suceder el castigo e ira de Dios, porque murieron en breve tiempo de pestilencia más de cuarenta mil franceses. Fue este caso tan extraño y maravilloso que se tuvo muy cierto y constante que del sepulcro de aquel glorioso santo se vieron salir innumerables enjambres de tábanos y moscas de muy diferente talla y figura, que eran tan grandes como una bellota –según Aclot [=Desclot] dice–, y herían y emponzoñaban de tal manera los caballos y gente del rey de Francia que caían luego muertos. (llib. IV, cap. LXIX; ed. Canellas, p. 247)

Les violències contra els gironins, la profanació d'esglésies, l'espoli de relíquies i l'intent d'arrossegament del patró de la ciutat, tot, concita la ira de Déu, qui respon a través del sepulcre del sant amb mosques i tàvecs. Parem compte en el gran nombre de precaucions amb què relata aquest episodi: invocació de cronistes antics per certs detalls (cronista sicilià i Desclot, però hi ha també el model de les *Gesta*), afirmacions del tenor de «así pareció suceder», «se tuvo por muy cierto», etc. En definitiva: l'historiador aboca el relat meravellós advertint el lector que es tracta d'un episodi d'aquells que podríem introduir amb un neutralitzador “es diu que...”.

El canonge, teòleg i historiador valencià Pere Antoni Beuter, a la seva *Primera part de la història de València* (València 1538), no tracta de la campanya de 1285 perquè el volum arriba fins al moment immediat anterior a la conquesta de la ciutat per Jaume I. Només esmenta molt de passada sant Narcís al cap. XIII, en què tracta de «la predicació de la santa fe en Espanya i València» i hi afirma que en la setena persecució, «en l'any CCLIII, en temps de Dècio [...] fon martyrizat san Narcís en Girona» (f. xlix v^o). A la *Segunda parte*, ja en castellà (València 1551), només tracta de l'època de Jaume I.

Tampoc els historiadors i arxivers catalans Francesc Tarafa i Antoni Viladamor no en diuen res, sobre la qüestió. El primer perquè l'única vegada que tracta del regnat de Pere II (anecdòticament i dins la biografia d'Alfons X) al *De origine ac rebus gestis regum Hispaniae*, imprès a Anvers al 1553, no diu un sol mot de l'assumpte del setge de Girona (ni tampoc quan, al *Dictionarium geographiae uniuersalis Hispaniae*, tracta de *Gerunda*). El segon perquè la seva *Primera part de la història general de Catalunya*, de cap a 1585, que romangué inèdita, s'atura al 714.

A tall anecdòtic, m'ha sorprès trobar una al·lusió molt marginal a la llegenda en una obra completament perifèrica respecte de les que tractem aquí. La llegeixo a *Segunda parte de Orlando, con el verdadero suceso de la famosa batalla de Roncesvalles, fin y muerte de los doce Pares de Francia* (Saragossa 1555) del valencià Nicolau Espinosa, un poema cavalleresc extens que és la primera imitació –i, alhora, continuació– de l'*Orlando furioso* ariostesc en llengua castellana. Al cant IV, en què Espinosa fa el panegíric del llinatge Centelles, apareix una octava dedicada a Bernat IV de Centelles i de Bellpuig,

mort al 1320-1321, que havia participat amb Alfons II en la conquesta de Menorca i en l'expedició contra Almeria (1290), però que aquí és recordat en la campanya gironina contra el francès:

Mira Bernaldo quarto ante Girona,
valiente capitán contra franceses,
señalar altamente la persona
y l'esquadrón romper de mil arneses.
Las moxcas abaxadas de la zona
socorro le darán más que paveses:
milagro indigno de qualquier olvido,
sino que quede siempre muy valido.

Fins aquí, tots els relats, hagin inclòs o no l'episodi de la profanació i l'eixida de les mosques del sepulcre o del cos de Narcís, i hagin posat o no en relació de pecat/càstig una i altra qüestió, s'han escarrassat a explicar com la *débâcle* croada va ser motivada per molt diverses circumstàncies confluents. Hem vist encara com alguns han admès la relació del miracle amb prevencions, especialment els historiadors humanistes del XVI, Marineo i Zurita.

La llegenda en el període posttridentí

A final del Cinccents, el concili de Trento i la seva aplicació progressiva semblen esquitxar també amb reflexos l'evolució de la nostra llegenda; notarem com s'hi produeixen canvis significatius.

Onofre Manescal, rector de la Selva del Camp, havia predicat un sermó de contingut històric a la catedral de Barcelona al 1597. El text de la prèdica, segurament ampliat, apareixia imprès a la mateixa ciutat al 1602 amb el títol *Sermó vulgarment anomenat del sereníssim senyor don Jaume segon*. El relat que fa Manescal dels fets que aquí ens ocupen és molt succint i l'autor es veu empès a seleccionar elements de la narració convencional, complexa i plena de detalls.

[...] lo qual rey de França, qui era don Carlos ab dos fills seus que éran Phelip, primogènit, y Carles de Veloys, vingueren en Cathalunya ab tanta multitud de gent que no pararen fins arribar en Girona y entrar-se'n dins de la ciutat. Y dexant de dir lo que succehí en moltes viles de l'Empurdà y escaramuças que tingué lo rey don Pedro ab los francesos, a la postra restà victoriós lo rey don Pedro, ab aquell miracle que obrà nostre Señor contra dels francesos, los quals aprofanaven los temples; y axí volgué lo Señor que isquessen tantas moscas del cos de sanct Narcís que als cavalls y a ells acabaren la vida. Fou tan gran esta persecució que fou forçat dexassen los francesos a Girona. Y entre los que moriren per rahó de les moscas y los que don Pedro ab son exèrcit matava, eren tants los morts que éran sens número. Per lo qual al nostre rey don Pedro, no sols li digueren lo Gran, sinó també don Pedro dels Francesos. [f. 50v]

A la primera ratlla, la referència a «Carlos» com a rei de França és una confusió per Felip (III). L'al·lusió a les hostilitats a què sotmetia «don Pedro ab son exèrcit» als francesos es refereix al camí de fugida cap al nord, no als episodis del setge de Girona. Fets aquests aclariments, notem: «Y dexant de dir lo que succehí...». La tria que fa, però, és molt eloqüent i, pel que fa a l'afer de les mosques, consolida aquells elements que fonamenten el nucli de la llegenda a partir d'ara. Ha desaparegut tota referència al càstig diví com a denúncia de la manca de raó del francès i de com la

justícia està de la part del rei Pere. L'esquematisme del relat potencia els elements que s'han de tenir en consideració, els únics que són rellevants: l'exèrcit francès ha profanat les esglésies, per la qual cosa Déu obra el miracle de les mosques amb l'objectiu de castigar aquell pecat. Res més. Tota altra cosa és secundària, irrellevant, i el prodigi sacre és la causa principal, i única, de la derrota francesa, de la victòria catalana. Això és pràcticament tot el que Manescal explica dels fets de 1285, fora d'una al·lusió que farà més endavant a Roger de Lloria com a triomfador sobre les galeres franceses a la costa empordanesa, la qual no sembla obeir a altre propòsit que a posar-lo al costat de les campanyes de Roger de Flor a l'Orient i referir com, tot i ser ambdós calabresos –segons Manescal–, les seves accions i victòries foren «ab favor dels catalans»; no oblidarà, encara, ressenyar la fidelitat dels catalans («la qual los és tan natural que no sabrían fer altre cosa») al rei Pere en la contesa així com que, per oposició, els aragonesos no li van fer costat.

Al mateix any de 1602, el dominic selvatà Antoni Vicent Domènec veia impresa a Barcelona la seva *Historia general de los santos y varones illustres en santidad del Principado de Cataluña*, on, a l'apartat «Vida del bienaventurado san Narciso, obispo de Gerona mártir», escrivia:

Entrados los franceses, hizieron en la dicha ciudad tantas maldades, que los ciudadanos no los podían sufrir. Porque todo era robos y agravios de todas maneras que hazían a los miserables vencidos, y con tan grande atrevimiento que hasta las yglesias prophanavan, haziendo dellas establos para sus cavallos; y después de averlas saqueado tomando los cálices y vasos sagrados, con poca reverencia de Dios y grande desacato de sus santos, quebraron un braço del cuerpo de S. Narciso. No quiso Dios dissimular el desacato que se hazía a su siervo, antes con un grande milagro castigó aquella insolencia. Y fue que del sepulchro del mártir donde estava su santo cuerpo salieron grandes exambres de moxcas medio azules y medio verdes con algunas listas rojas, las quales se entravan por las narizes de los cavallos y de los hombres y no salían hasta que se caían muertos. Eran tan ponçoñosas que luego que el cavallo ho hombre era picado de alguna dellas moría. Fue tanta la matança que hizieron aquellos animalejos en los dosdichados [sic] franceses, que aunque vinieron innumerables, de las tres partes dellos quedaron las dos muertos en Cataluña. Estos castigados por justissimo juyzio del Señor, vencidos y llorándose bolvieron, los que pudieron huyr, a Francia. Aconteció este grande milagro en el mes de setiembre del año 1286 [sic]. Hallaranle en el Archivo Real de Barcelona en un llibro llamado *Cronica Regum Aragoniae* [segurament la CSJP] y también hay en la corte del Vicariato de Gerona un auto del mesmo milagro. (ed. Girona 1630, p. 72)

Assistim a un procés d'acusació sistemàtica d'irreligiositat cap als francesos i no podem descartar que hi hagués un cert interès propagandistic contra la llibertat religiosa francesa del Cinccents, els hugonots, etc. El relat de Domènec sembla tenir en compte diverses fonts, entre les quals hi ha (directament o indirectament) Neocastro, Vagad, *CSJP*, Zurita i Marineo. Déu decideix el càstig dels francesos només per la deshonra manifestada contra Narcís. No s'hi fa esment de cap altre factor implicat en la ruïna dels invasors.

Per les mateixes dates en què apareixien impreses les obres de Manescal i Domènec, al voltant de 1600, el jesuïta Pere Gil redactava una *Història moral de Catalunya*. Aquest és un text poc conegut i inèdit. El llegim en una còpia de treball manuscrita (ms. 112 de la Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona). Entre claudàtors he afegit els fragments que figuren a les notes al marge.

Després, al principi de l'estiu de l'any 1286 [sic], entrà Philippo rey de França [ab lo rey de Navarra son fill dit] ab exèrcit de dotze mil de cavalls y setanta mil peons per lo comptat de Rosselló y se apoderà de la vila de Perpinyà, y després de la ciutat de Elna. Y entrat per Cathaluña y per lo Ampurdà, assitià a la ciutat de Gerona; y després de molts combats, la prengué ab certs partits [=pactes]. Feren los soldats francesos grans crueltats contra los habitants de Gerona. En special violaren las iglésias y lo sepulcre de St. Arcís, del qual prengueren moltes joyes y feren altres sacrilegis. Per los quals peccats posà Déu pestilèndia en lo exèrcit. Y isqueren eyxams de moscas del cos de St. Arcís, las quals moscas éran com unas glans [de una part de color morat y d'altra vert, ab mescla de color vermell], de different manera que las ordinàrias. Y picant als cavalls y francesos [en totes parts dels cossos però especialment en los forats del nas y de les orelles], los enverinàvan de tal manera que encontinent morían. Ab aquest càstic de la pestilència y de las moscas moriren més de quaranta mil francesos y quatre mil cavalls de gran preu y vint milia cavalls dels ordinaris. Caygué Philippo rey de França en malaltia. Encontinent féu alçar y retirar lo exèrcit que restava, y ell juntament se retirà en Rosselló y França. (ff. 89-89v)

Notem com hi conflueixen fonts diverses. Una vegada més, la plaga de mosques (dins la ciutat ocupada, només) té com a origen les accions sacrílegues («Per los quals peccats...»), fonamentalment, dels invasors. I és aquesta l'única causa de la desfeta francesa. De Pere Gil es conserven també, entre altres obres, unes *Vides de sants* manuscrites (ms. 235 Bib. Pub. Episc. Barcelona), de cap a les mateixes dates. En l'apartat dels sants de Catalunya, hi ha la rúbrica «Vida, martyri, miracles y relíquias de St. Narcís, bisbe de Gerona, y St. Fèlix, diaca seu, martyrizats en Gerona», però només hi ha l'espai en blanc per a omplir (ff. 28-28v), fora d'una nota sobre la *Historia de España* d'Ambrosio de Morales on s'expressen contradiccions i punts foscos en el relat hagiogràfic del bisbe i el diaca màrtirs. Gil devia tenir previst fer-hi oposició, com revela una nota al marge: «Contra assò se fassa diligència». Però també restà per fer.

Com Tarafa i Viladamor, tampoc Jeroni Pujades no va tractar el tema, segurament no per manca de ganes sinó perquè la seva obra historiogràfica no arriba al segle XIII: la *Corònica universal del Principat de Cathalunya* (impresa a Barcelona al 1609) no va passar del 714, i la continuació, en castellà i inèdita fins al XIX, s'aturà al 1162, amb la mort de Ramon Berenguer IV.

L'historiador valencià Gaspar Escolano compongué una *Década primera de la historia de la insigne y coronada ciudad y Reyno de Valencia* (València 1610), on no va pas oblidar l'afer de les mosques.

No faltó jamás ánimo y coraje en los sitiados, pero faltaron los bastimentos, y, vencidos de la hambre, huvieron de concertarse con el rey de Francia que, si el rey don Pedro su señor no les metía socorro dentro de veynte días, se le rendirian con exempción de las personas y bienes. No padecían menos los del exèrcito francés, porque de peste y de las picadas de unos moscones ponçoñosos que salían del sepulchro del santo mártir y obispo san Narciso que estava en la ciudad morían infinitos. Cuenta el comendador Marquet [...] que los franceses rompieron el túmulo y desnudaron el cuerpo del santo de todas las insignias pontificales y, desnudo, le echaron en un lodazar de la calle, y com una sogà al cuello le arrastraron diciendo que no era possible que hombre de Cataluña fuesse santo. Un descomulgado francés le dio una cuchillada en el brazo, y permitió el Señor (que buelve por la honrra de los suyos) que él y los que començaron a arrastralle, se cayessen instantáneamente muertos. Recogió el santo cuerpo un buen hombre de Girona y metiole en su casa; y luego esse otro día fueron vistos tres agujeros en el suelo del arca de su túmulo, y que por cada uno salían enxambres de távanos y moscones que picavan a los franceses y los matavan sin remedio. La hechura destes era extraordinaria porque tenían dos agujijones, uno delante y otro detrás, con que herían ygualmente, y dos pies y manos a cada lado. Murieron de sus picadas más de sesenta mil y entre ellos el mismo rey, que vino a fallecer de enfermedad en Perpiñán. [...] Los de Girona, apremiados de la hambre, se entregaron a los franceses, que h gozaron muy poco, porque muerto su rey y sabiendo que el de Aragón estava cerca con bastante exèrcito, la desampararon a veynte y nueve de setiembre, día de San Miguel; y las reliquias del campo, que fueron bien pocas, dieron la buelta para Francia por el collado

de Panicás. Siguieron por el camino tantas desgracias que parece que la ira de Dios era la que les hazia la guerra, y murieron casi todos a manos de los nuestros en diferentes passos. (vol. I, cols. 606-608).

El text del cronista del regne de València depèn en darrer terme de la narració de Bartolomeo di Neocastro, és evident. Es demora amb una certa delectació en les contarelles devotes i els detalls que provenen d'aquell testimoni antic. El fiasco francès, però, és degut a motius diversos: la pesta, la plaga de mosques, la mort del rei propi, la por suscitada per l'exèrcit del rei Pere i les hostilitats i desgràcies acumulades en la fugida.

En la crònica siscentista del gironí Jeroni de Real de Fontclara, a l'inici del llibre, en una mena de dotze temes introductoris molt diversos previs al dietari que comença al 1637, l'autor es veu empès a incloure-hi una versió de la llegenda, molt compendiada però, que intitula «Miracle de les mosques de sant Narcís» (ed. Busquets, II, p. 25). De fet, prové en gran part dels *Anales* de Zurita, fora que el cronista gironí situa només els cavalls com a víctimes de les mosques, com Desclot, però s'hi poden intuir altres fonts: «[...] aquest presidi [=guarnició] féu moltes crueltats en Gerona y profaná los temples y arrestá [=arrastrà, 'arrossegà'] lo cos de sant Narcís màrtir, y per aquest cas isqueren las moscas de son sant cos, que mataren infinitats de cavalls y al [=el] rey de França hagué de alçar lo camp y morí de enfermetat». Sigui com sigui, l'eixida de mosques només respon a «aquest cas», ço és, el de les malifetes comeses contra el cos del màrtir patró.

Clouré el repàs cronològic amb una crònica pretesament escrita al 1420 per Bernat Boades, el *Llibre dels feits d'armes de Catalunya*, però que, com és ben sabut, va ser facturada vers 1670 pel frare mínim Joan Gaspar Roig i Gelpí. La narració concreta de l'episodi que aquí ens interessa del pseudoBoades fa així:

E, més, ara devets saber que, durant lo gran combat que·ls francesos davan a la ciutat de Gerona, tant varen ells faer que entraren dins la sgleya de monsenyer Sant Feliu, hon, axí com desús vos he recitat, stave lo cos del benayunturat monsenyer sant Narcís, e, robant e destrohint los sants altars e altres coses sagrades, robaren lo sepulcre d'aquell e al seu beneit cors volían rossegar. Mes Déu los na va punir greument, car al punt varen axir dels narils d'aquell sant cors tant grans exams de mosques blaves e blancas e verdes e vermelles e negres, totes pintades, més grans que un aglant, e tant verinoses, que·ls qui tocaven, persones e cavalls, de prompte sense remei morian; e no faèyan mal a nengú sinó als francesos e a les gents lurs e als lurs cavalls, que·n varen matar més de vint-e-sinch milia, e de gent na varen morir més de sinquanta milia d'aquella malaventura de mosques que·l benayunturat sant Narcís los na tramet per lur gran malvestat. (ed. Bagué, IV, pp. 118-119)

En el pseudoBoades les mosques surten del nas del cos del sant en el moment de la profanació, essent els francesos fora de la ciutat, durant el setge. Un cop rendida la ciutat, durant l'ocupació francesa, aquests donen motiu novament perquè es reactivi el prodigi:

E fora que tots [els homes de Ramon Folc de Cardona], sans e malalts, varen ésser de Gerona, los francesos hi varen entrar e faeren grans croeltats ab los pochs dels naturals que hic eren romasos, e faeren grans sacriletgjs en les sgleyas e grans malvestats contra·ls preveres e monjos e frares preycadors. Mes Déu fortament los na va punir per las pregàries del benayunturat monsenyer sant Narcís, qui altre volta gità del seu benayunturat cors infinitat de mosques, que infinitat de francesos varen faer morir; lo qual fo en lo jorn del naxament de nostra dona santa Maria, qui·s celebra a ·VIII· del mes de setembre del any

qui·s contave de Jesuchrist MCCLXXXV. E en tant fo aquella malaventura dels francesos que·ls na vench per aquelles mosques, que·n foren forçats a tornar-se'n a França. (ed. Bagué, IV, p. 125)

Quan l'historiador de Blanes i cronista de la Corona d'Aragó enllesteix el relat de l'episodi del setge gironí, no oblida de fer una referència al favor diví rebut en el context bèl·lic esmentat; quan el rei torna a Barcelona: «que bé·s coneix clarament que Déu era ab ell, e que la justícia era sua, e que injustament avían obrat contra ell» (id., p. 128). Al darrere del text del pseudoBoades hi ha fonts diverses, entre les quals es poden detectar les cròniques sicilianes, les *Gesta*, Tomic, la *CSJP* i Zurita. La derrota dels assetjadors i invasors no té altres causes, en aquest text, que la plaga de les mosques. I aquesta no té altre motiu que els sacrilegis i les crueltats practicades contra eclesiàstics, tant al setge com durant l'ocupació de la ciutat (un esquema doble que trobem en les *Gesta* i Zurita), malgrat que el cronista faci una referència breu al coneixement pels francesos del desastre naval provocat per l'escomesa de Roger de Lloria.

Recapitulació

Després d'aquest feixuc repàs pels principals textos que es fan ressò de l'episodi de les mosques, entre els quals he intercalat comentaris mínims, convé fer-ne ara una relectura comparativa a vol d'ocell, per dir-ho d'alguna manera. I posar les conclusions de l'evolució que s'hi detecta al costat d'altres fenòmens historiogràfics coetanis amb els quals em fa l'efecte que presenta interessants punts de confluència.

L'aspecte miraculós, de càstig diví, present des de Desclot (on té un component propagandístic ben evident en el seu context politicomilitar de croada injusta encara que fos reforçada amb el *placet* pontifici), es desplaça cap a un aspecte d'entitat religiosa molt més concreta. Gairebé tot es veu reduït a un episodi magnificat i com aïllat. És per la profanació de la tomba i relíquia del sant que les mosques ataquen l'exèrcit francès i li infligeixen gran mortaldat. És un càstig que té com a causa un pecat. Som lluny del context que originà el relat de Desclot, en què prevalia l'aliança divina amb els interessos del rei Pere contra l'aliança francopontificia. Aquest motiu es bandeja per descriure un càstig concret pel pecat de profanació d'unes relíquies catòliques pels francesos, pintats com uns irreligiosos essencials.

Però el de les mosques i Narcís no és l'únic cas: el “desplaçament sacre” (o “més sacre”) d'un episodi històric o d'una llegenda, té equivalents a la mateixa època moderna. Amb altres mots: la llegenda de Narcís i les mosques segueix la pauta d'un model que es va imposant en certa historiografia moderna. Un cas similar ha advertit Martí de Riquer amb l'evolució de la llegenda de l'espasa de Vilardell i el drac de Sant Celoni, des del segle XIV. Quan arriba a Onofre Manescal, de qui ja hem parlat, diu Riquer «ara la llegenda s'ha carregat d'un sentit religiós que no s'endevina en les migrades referències medievals» (Riquer 2000, 131). Certament, el caient mític i sagrat de la historiografia no era exclusiu del país, sinó que era moneda corrent arreu: «les històries particulars

d'Estats, senyorius i ciutats [...], havien anat enriquint l'arsenal dels títols d'honor mítics, esmaltats de prodigis i miracles que acreditaven per la via del fet insòlit el favor particular de la divinitat i la protecció dels sants de l'Església universal» (Grau 1996, 167).

De fet, en el *Sermó* de Manescal aquest aspecte d'impregnació sacra que amara tota l'obra ressalta d'immediat. Per bé que hi fa una lloança difusa i general del Principat i dels catalans i la seva història, la lloança de Manescal manté una perspectiva molt concreta. Per exemple, ¿a quin propòsit respon la inserció d'un relat com el de la pedra de Sant Celoni partida per l'espasa de Soler de Vilardell (ff. 70-70v)? ¿al simple entreteniment dels assistents? ¿I l'al·lusió a nombroses relíquies (el cap de sant Enric II Emperador d'Alemanya o el braç de Joan Baptista, el Sant Drap a Lleida...)? Manescal no dubta d'equiparar, en diverses ocasions, la Corona d'Aragó amb el poble escollit de Déu, Israel, com quan exposa el paral·lelisme entre Alfons el Liberal i Moisès en fer eixir aigua de la terra (f. 51v). Arreu del sermó proliferen les llegendes de caire religiós i les narracions de miracles. No oblida els capítols dedicats als sants autòctons i als nousvinguts (els *aduenas*), i la llarga tirallonga de cases de devoció, on no perd ocasió per inserir-hi alguna «cosa maravellosa» (f. 74v). En tot plegat, no hi sé veure sinó un interès politicoreligiós, si se'm permet l'expressió: es tracta de proclamar una visió de Catalunya com d'una mena d'espai geogràfic i històric privilegiadament sacre, especialment car a l'afecte diví tal i com ho proclamen tot tipus de fets excelsos. És una nova èpica, la que prové de l'esperit de Trento.

És sabut que, després del tridentí, proliferarà arreu la historiografia sagrada i eclesiàstica, considerada per catòlics i per protestants com l'única dipositària de la veritat, temàtica que tan bé ha analitzat Sergio Bertelli, a la primera part del seu *Ribelli, libertini e ortodossi nella storiografia barocca*. Hem tractat dels casos de Gil i Domènec, pròpiament autors d'història sagrada, i aviat veurem el de Serra i Postius. Però el tret més interessant de Manescal és que la seva és una obra d'història "normal". És la primera vegada, que jo sàpiga, que la història "nacional" es tenyeix d'esperit sacre –ben diferent, d'altra banda, del providencialisme prototípic de les cròniques medievals. El *Sermó* de Manescal sembla la peça de transició des de la historiografia "laica" cap a la inflació d'hagiografies, martirologis, històries particulars d'ordes religiosos, episcopologis, etc., que caracteritzen el període barroc.

Sigui com sigui, la visió manescaliana de la història del Principat és perfectament retratada en els versos amb què Joan Rafael Moix inicia un sonet laudatori en els preliminars del llibre del mateix Manescal (f. **3 v⁰):

Letres, armes, valor, Manescal canta
de la més il·lustre casta hespanyola,
de aquella de la qual la fama vola
ésser de màrtirs fèrtil y gent santa.

Des de la situació política de pertinença al conjunt de la monarquia hispànica, amb Carles V, la historiografia catalana, amb els exemples cinccentistes de Tarafa i Viladamor al capdavant, sembla

“sacrificar” la visió estrictament catalanoaragonesa per inserir-se en la més general hispànica (tradició que en certa manera havia inaugurat la *CSJP*). Però ja molt avançat el Cinccents, regnant Felip II, grups d'intel·lectuals catalans comencen a proclamar-ne el desencontre. Francesc Calça i el seu *De Catalonia*, publicat a Barcelona al 1588 (al costat d'un bon gruix d'actuacions paral·leles en altres àmbits culturals i literaris, fomentats, sembla, per cercles universitaris barcelonins: Valsalobre 2004) és, potser, un dels elements més conspicus en un viratge cap a una historiografia estrictament catalana, és a dir del Principat.

Paral·lelament s'hipertrofia un motiu historiogràfic, fins esdevenir un tòpic recurrent: el que els catalans no parlen d'ells mateixos. Així ho expressa Calça al pròleg al *De Catalonia* (traduït de l'original llatí per Narcís Figueras).

no podiem restar impassibles, molt il·lustres senyors, davant el fet que la nostra Catalunya, que és la primera porció d'Espanya, i no pas la més petita, quedés sense cap mena de lloança, fos desconeguda de molts pobles estrangers i restés exclosa del conjunt de les descripcions cosmogràfiques, i això a causa de la nostra descurança i deixadesa.

Tampoc Manescal no s'ho calla:

Sols la nostre, en tot tan felice, en esta no sé si u és tant puys autors molt graves, avent empresas històries generals, quant vénen a tractar de Cathalunya réstan muts, donant per rahó y escusa de sa falta aver-la tinguda en assò los cathalans, en no aver volgut fer història de las cosas de Cathalunya, podent-se fer ab tant cumpliment y honrra de nostra nació. [(f. [*6])]

Calça, Manescal, també Despuig, un xic abans; i, més endavant, Bosc, Montcada, Corbera, Vila, Feliu de la Pena...; la nòmina d'usufructuaris d'aquest tòpic historiogràfic és nodrida (veg., per exemple, Serra 1989, 30-33; Figueras 1994, 91 n. 19; Simon 1999, 73-79). El silenci historiogràfic català en el context global hispànic, paral·lela a l'embranchida historiogràfica castellanista i centrípeta (que Cristòfor Despuig, ja a l'inici de la segona meitat del XVI, a *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* denunciarà, entre la ràbia i la impotència), al costat de la pèrdua de pes específic cultural, històric i polític en el conjunt de la monarquia, van empènyer tant la creació del tòpic del mutisme tradicional català com la hipertrofia sacra de la historiografia del Principat. La historiografia “sacralitzadora” dels Manescal, Domènec, Gil i companyia, ¿representa una opció més per mirar de contrarestar l'aigüalliment polític i històric català en el conjunt dels territoris de la monarquia hispànica, ara des d'una perspectiva més prestigiada, de garanties més universals i prometedores, la perspectiva religiosa? L'historiador de la Catalunya moderna Xavier Torres em comenta que aquest aspecte esdevindrà una estratègia historiogràfica tòpica per fer front a la *raó d'estat* que proclamen els polítics al servei de la monarquia, amb Olivares al capdavant.

L'impuls sacralitzador de la història del país no s'extingirà fins ben entrat el segle XVIII mentre els rengles austriacistes, vençuts, encara dominaran un temps l'escenari cultural català (Valsalobre 2002). No sols no s'eclipsarà, sinó que oferirà el seu fruit més paradigmàtic. L'estratègia

compensatòria, després de la derrota bèl·lica i l'aplicació dels decrets de Nova Planta, és ara més necessària que mai.

En aquest sentit, l'historiador que culmina el procés és, segurament, l'acadèmic Pere Serra i Postius. Aquest prolífic polígraf aficionat té una producció manuscrita i impresa ingent, en la seva major part dictada per un patriotisme devot manifest. Sense oblidar la magna *Historia eclesiástica del Principado de Cataluña* (12 vols., un per a cada mes de l'any: mss. 186-197 BUB), inèdita, el producte estrella de la producció historicosacra de Serra deu ser *Prodigios y finezas de los santos ángeles hechas en el Principado de Cataluña*, publicat a Barcelona al 1726, que pel fet de ser imprès va gaudir d'un ressò considerable. Als preliminars del llibre de Serra, el filòleg, acadèmic i canonge de la seu de Girona Antoni de Bastero, que no es pot estar de llançar una proclama patriòtica tot just arribat del seu exili italià a la terra que acaba de perdre les lleis pròpies i és regida per unes de forasteres, sota l'aparença d'una afirmació genèrica, universal («Cada reyno tiene sus leyes y sus usages; con esos vive y se mantiene, los quales son el alma del gobierno. Por esso no ay cosa más perniciosa a los estados como la introducción de usanças y costumbres forasteros» [f. [10 vº]]), Bastero, doncs, diu que Pere Serra ha treballat «tantos tomos llenos de grandezas y excelencias de una multitud de santos, en particular de la santíssima Virgen, y tan excelentemente ilustradas, siendo la mayor parte sacadas de archivos públicos y auténticos, y todas *en lustre y gloria de nosotros, catalanes*» i l'encoratja a «sacar también en público las demás obras referidas en gloria y honor de Cataluña, *a quien siempre ha favorecido el Cielo*» (ff. [9v]-[12v]; les cursives són meves). Un altre text dels preliminars del mateix llibre, el de Tomàs Seriola, compara Catalunya amb Jerusalem i la «nación hebrea» –com Manescal– de qui Moisès «pregonó por la más feliz entre las naciones por tener a Dios y a sus ángeles tan propicios», perquè paral·lelament Catalunya ha gaudit de

tantos favores, apariciones y gracias de los ángeles a nuestra nación, no ha de faltar presente el Espíritu de Dios. Y parece, con tantas gracias, que se trocó la suerte de aquel pueblo al nuestro y que mudaron los ángeles su residencia de allí acá. Y así, bien puede dezir v.m. de nuestro pueblo, como lo dixo Moysés de aquél: No ay nación tan grande etc. (pp. [23]-[27]).

Catalunya, una nova Israel, un paral·lelisme que, com hem vist, no era nou. El component patriòtic del llibre de Serra, segurament, és la causa de l'encoratjament que proclamen autors com Bastero als preliminars a favor de les obres d'aquell, encara que no estalviïn alguna nota irònica. Si bé la dissort ha acompanyat històricament el país (recordem el passat austriacista de Pere Serra, i de Bastero, i d'altres autors dels preliminars, i dels col·legues de l'Acadèmia de Barcelona que constituïran pocs anys després, etc.), els prodigis sacres que hi han proliferat mostren que, si bé és segur que allà al Cel els catalans gaudeixen d'un lloc preeminent, *aquí* la divina protecció augura, sens dubte, temps millors! Igual com Déu s'havia posat de la part dels catalans amb les mosques miraculoses en temps de Pere el Gran, Déu continuarà mostrant la seva predilecció per aquest territori, fecund en esdeveniments sacres, fèrtil en sants, malgrat que ara, al 1700 i escaig, de moment, sense un correlat

polític equivalent al del 1285. Pere Serra ho formulava així: «De todo lo humano ajenos nos vemos, pero, ¡no importa!, pues nos hallamos confortados del Divino».

estiu infernal del 2003

NOTES

Escric aquest paper amb el record de Lluís Bosch, Jordi Colomer, Ignasi Corney, Mercè Garriga, Daniel Lafuente, Caterina Martí i Josep Vicent Pasqual, alumnes que van treballar amb mi aquest tema a la UdG al curs 2001-2002. Agraïxo la col·laboració diversa i les orientacions que m'han ofert Javier Antón, Alba Argerich, Neus Ballbé, Daniel Ferrer, Eulàlia Miralles, Albert Rossich i Xavier Torres.

Criteris d'edició dels textos: m'he hagut de cenyir als diferents criteris que apliquen les obres d'on he tret els textos, amb la qual cosa s'hi observarà poca homogeneïtat en aquest sentit. Per no fer-ho més confús encara, m'he permès de regularitzar la puntuació, l'accentuació i l'ús de majúscules/minúscules i u/v, en els casos en què això no és així en l'edició d'on parteixo.

Nota al text de Marineo: En l'exemplar imprès de la crònica original llatina de Marineo que he consultat (BUB-R: CM-2456) hi ha una anotació manuscrita setcentista que retreu una errada de l'historiador sicilià. En el punt que el text llatí fa «templum diui Philippi», damunt el mot *templum* un signe remet a una nota ms. al peu: «El temple en què aleshores se venerava (com també s'hi venera en lo present añ de 1754) lo cos de sant Narcís, fill, bisbe i patró de Gerona, no era, ni és, ni may ha estat temple de Sant Felip, sots invocació del qual no se sap que hi aja hagut temple en la dita ciutat. Lo temple hont se venerava, en el cas que aquí's refereix, lo cos de St. Narcís és lo temple de Sant Feliu. Y no entenent bé Marineo est terme cathalà "sant Feliu" digué en llatí *sancti Philippi* en lloc de dir *Sti. Felicis*».

NOTA BIBLIOGRÀFICA

La bibliografia relativa als cronistes, historiadors, etc., i a les obres aquí esmentades és ingent. També és considerable la que s'acosta, des de perspectives molt diverses, al prodigi de les mosques gironines. Em limito a esmentar les referències indispensables per a l'argumentació del present paper i a treballs que incideixen en la mateixa línia o en una de paral·lela, als quals remeto. Les cito per ordre alfabètic d'autor:

Ramon Alberch i Fugueras, *El miracle de les mosques i altres llegendes* (Girona, Llibres dels Quatre Cantons, 2001); Sergio Bertelli, *Ribelli, libertini e ortodossi nella storiografia barocca* (Florència, Nuova Italia, 1973 [trad. esp.: *Rebeldes, libertinos y ortodoxos en el Barroco*, Barcelona, Península, 1984]); Ignasi M.ª Colomer Preses, *Mosques miracleres. Iconografia* (Barcelona, 1988); Anna Cortadellas, «Les Mosques de Girona: erudició i fantasia», *Revista de Girona*, 190 (setembre-octubre 1998), 44-47; Anna Cortadellas i Vallès, *Repertori de llegendes historiogràfiques de la Corona d'Aragó* (Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001); Narcís Figueras i Capdevila, «Francesc Calça (1521-1603) i la seva producció poètica quadrilingüe. Un inventari», *Estudi General*, 14 (1994 [1995]), 87-104; Ramon Grau, «Les batalles de la historiografia crítica» (dins Pere Gabriel, dir., *Història de la cultura catalana*, III [= *El set-cents*], Barcelona, Edicions 62, 1996, 163-188); Joaquim Miret y Sans, «Les mosques de Girona en les cròniques franceses», *Catalana*, I/4 (28 abril 1918), 79-83; Martí de Riquer, *Llegendes històriques catalanes* (Barcelona, Quaderns Crema, 2000); Eva Serra, «Una aproximació a la historiografia catalana. Els antecedents», *Revista de Catalunya*, 26 (gener 1989), 29-46; Antoni Simon i Tarrés, *Els orígens ideològics de la revolució catalana de 1640* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999); Pep Valsalobre, «Agustí Eura i les muses catalanes a l'Acadèmia de Barcelona», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XLVIII (2001-2002), 161-212; Pep Valsalobre, «La poesia catalana del Cinccents: a la recerca d'una veu pròpia», *Anuari de Filologia*, XXII (2004) [en premsa].

Esperem la contribució escrita de Josep Antoni Aguilar a les Actes del XIIIè Col·loqui de Llengua i Literatura Catalanes celebrat a Girona, «*De plaga muscarum: les mosques de sant Narcís*», comunicació exposada oralment al setembre d'enguany.

Per a les dades zoològiques m'he servit del manual *Medicina veterinaria*, d'Otto M. Radostits, Clive C. Gay, Douglas C. Blood i Kenneth W. Hinchcliff (vol. II, Madrid, McGraw Hill, 1999) i de les orientacions i materials proveïts per Alba Argerich, biòloga.

Els textos procedeixen de les edicions següents (per ordre d'aparició):

Bernat Desclot, *Crònica* (ed. de Miquel Coll i Alentorn, 5 vols., Barcelona, Barcino, 1951); Bartholomaeo de Neocastro, *Historia Sicula a morte Friderici II, Imperatoris et Siciliae Regis; hoc est ab anno MCCL ad MCCXCIV deducta* (ed. de Ludouicus Antonius Muratorius, *Rerum Italicarum scriptores*, vol. XIII, Milà, 1728, pp. 1110-1111); *Gesta comitum Barcinonesium*. Textos llatí i català (ed. de L. Barrau Dihigo i J. Massó Torrents, Barcelona, Fundació Concepció Rabell i Cibils, 1925); Ramon Muntaner, *Crònica* (ed. de Ferran Soldevila, *Les quatre grans cròniques*, Barcelona, Selecta, 1971, pp. 665-1000); *Crònica general de Pere III el Cerimoniós* (ed. d'Amadeu-J. Soberanas, Barcelona, Alpha, 1961); Pere Tomich, *Historias e conquistas dels excellentissims e catholicos reys de Arago e de lurs antecessors los comtes de Barcelona* (Barcelona, Carles Amorós, 1534); Francesc, *Libre de les nobleses dels reys* (ms. 487 BC, ff. ccxxxvii-ccxxxvii v^o); *Sumari d'Espanya per Berenguer de Puigpardines* (ed. de Joan Iborra, València, Universitat de València, 2000); Gauberto Fabrizioo de Vagad, *Corònica de Aragón* (Saragossa, Pablo Hurus, Jorge Cocci, Leonardo Hutz i Iope Appenterger, 1499); Pere Miquel Carbonell, *Cròniques d'Espanya* (ed. d'Agustí Alcoberro, 2 vols., Barcelona, Barcino, 1997); Lucio Marineo Siculo, *De primis Aragonie regibus et eorum rerum gestarum* (Saragossa, Jorge Coci, 1509; trad. cast. de Juan de Molina, *Crònica d'Aragón*, València, 1524); Jerónimo Zurita, *Anales de la Corona de Aragón* (ed. d'Ángel Canellas López, 7 vols., Saragossa, Institución "Fernando el Católico". CSIC, 1976-1980); Pere Antoni Beuter, *Primera part de la historia de València* (València, s.i., 1538); Nicolas Espinosa, *La segunda parte de Orlando con el verdadero suceso de la famosa batalla de Roncesualles, fin y muerte de los doze Pares de Francia* (Saragossa, Pedro Bernuz, 1555); Onofre Manescal, *Sermo Vvulgarment anomenat del Serenissim Senyor don Iavme Segon, Iusticier, y pacific, Rey de Arago, y Compte de Barcelona* (Barcelona, Sebastià Cormellas, 1602); Antonio Vicente Domenec, *Historia general de los santos y varones illvstres en santidad del Principado de Cataluña* (Girona, Gaspar Garrich, 1630); Pere Gil, [*Història moral de Catalunya*] (ms. 112, Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona); Pere Gil, [*Vides dels sants de Catalunya*] (ms. 235, Bib. Pub. Episc. Barcelona); Gaspar Escolano, *Decada primera de la historia de la insigne, y Coronada Ciudad y Reyno de Valencia* (2 vols., València, Pedro Patricio Mey, 1610-1611); Jeroni de Real, *Crònica* (ed. de Joan Busquets Dalmau, *La Catalunya del Barroc vista des de Girona. La crònica de Jeroni de Real (1626-1683)*, 2 vols., Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Ajuntament de Girona, 1994); Bernat Boades [Joan Gaspar Roig i Gelpí], *Libre de feyts d'armes de Catalunya* (ed. d'Enric Bagué, 5 vols., Barcelona, Barcino, 1930-1948); Pedro Serra y Postius, *Prodigios y finezas de los santos angeles hechas en el Principado de Cataluña* (Barcelona, Jayme Surià, 1726). La darrera cita, de Serra i Postius, prové de: José María Madurell Marimón, «Más sobre Pedro Serra Postius», *Analecta Sacra Tarraconensia*, XLVI (1973 [1975]), 419.